

ปฏิจจสมุปบาท : ขั้นตอนการรู้แจ้งความจริงของพระพุทธเจ้า และการปรับใช้เพื่อแก้ปัญหาสังคม

บรรจบ บรรณรุจิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

E-mail: E-mail: bbannarужи@gmail.com

รับต้นฉบับ 16 ตุลาคม 2561 วันที่เผยแพร่ 20 ธันวาคม 2561

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการนำเสนอหลักคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทในฐานะเป็นจุดเด่นและสำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนาในการมองโลกชีวิต และเพื่อล้วงฟื้นความสงสัยซึ่งจะนำไปสู่ปัญญาญาณแจ่มแจ้งคือการบรรลุถึงโมกขธรรม พระพุทธเจ้าทรงปรับคำสอนให้เหมาะเพื่อความเข้าใจชัดในรูปของอริยสัจ ๔ เพื่อความเข้าใจง่ายแก่คนทั่วไป โดยแสดงถึงภาวะความเป็นปุถุชนและทางแห่งอริยชนตามหลักเหตุผล ซึ่งคำสอนของพระพุทธเจ้าที่แม้มีหลากหลายแต่ก็รวมลงใจปฏิจจสมุปบาทนี้ ดังนั้นหลักปฏิจจสมุปบาทจึงสามารถนำมาประยุกต์ใช้แก้ปัญหาได้ทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ในระดับอารมณ สัจคม องค์ครต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่จำกัด จึงควรนำหลักการดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ความเห็นที่ถูกต้องเกิดจากกระบวนการตั้งคำถามว่า อะไร? อย่างไร? แม้หลักปฏิจจสมุปบาทเป็นที่แจ่มแจ้งสมบูรณ์ซึ่งเข้าถึงและใช้ในชีวิตโดยพระพุทธเจ้าแล้ว แต่ปัญหาคือเรา สังคมยังคงไม่กระจ่างแจ้งสมบูรณ์ การศึกษาวิจัยหลักธรรมนี้ให้ถูกต้องและนำมาปฏิบัติประยุกต์ใช้ก็จะเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์และสังคมในอนาคต

คำสำคัญ: ปฏิจจสมุปบาท; การรู้แจ้งความจริง; การปรับใช้เพื่อแก้ปัญหาสังคม

Paticcasamuppada: A Stepping on the Complete Realization of the Buddha and Its Implementation for Solving Social Problems

Banjob Bannaruji

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail: bbannaruji@gmail.com

Retrieved October 16, 2018 Accepted December 20, 2018

ABSTRACT

This article aims to present the doctrine of causation or Paticcasamuppada as the most prominent and important teaching of Buddhism towards the world and life views as well as releasing the doubt which later will lead to wisdom and final resolution. The Buddha modified that doctrine into Four Noble Truths principle for easy understanding for his audiences. It visualized the different state of ordinary and the noble way in causal level. All of various teachings of the Buddha are included in this teaching, therefore, it can also be applied to solve all problems in emotional, social and organizational levels with great effectiveness, so the principles should be applied properly. In principle, it should follow the process of asking a question what? how? Even this principle was clear for the Buddha but ordinary people and society still involve with delusion and doubts. The right knowledge of this doctrine and its implementation will generate the great profits to man and society in future.

Keywords: Paticcasamuppada; the Complete Realization; Solving Social Problems

บทนำ

การศึกษาปฏิจจนสมุปปาตจึงควรทำโดย 2 วิธี วิธีที่ 1 คือ การศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับปฏิจจนสมุปปาตอย่างถูกต้องจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และคำอธิบายของผู้ทรงความรู้ วิธีที่ 2 คือ การหมั่นมีสติเฝ้าดูการเกิดขึ้นของปฏิจจนสมุปปาตในชีวิตประจำวันทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ให้ต่อเนื่องตามลำดับ จนกระทั่งถึงขั้นที่เมื่อ **ขณะเห็นก็มีสติรู้ทันว่ากำลังเห็น ขณะได้ยินก็มีสติรู้ทันว่ากำลังได้ยิน ขณะได้กลิ่นก็มีสติรู้ทันว่ากำลังได้กลิ่น ขณะลิ้มรสก็มีสติรู้ทันว่ากำลังลิ้มรส ขณะสัมผัสเย็นร้อนอ่อนแข็งก็มีสติรู้ทันว่ากำลังสัมผัส และ ขณะนึกคิดก็มีสติรู้ทันว่ากำลังนึกคิด**

การศึกษา 2 วิธีนี้ควรทำให้สัมพันธ์กันและสนับสนุนซึ่งกันและกัน กล่าวคือ วิธีที่ 1 เป็นการศึกษาเชิงปริยัติ (theoretical study) ที่จะช่วยให้เข้าใจศัพท์และความหมายเฉพาะขององค์ธรรมแต่ละองค์ธรรมในปฏิจจนสมุปปาตได้ถูกต้อง ส่วนวิธีที่ 2 เป็นการศึกษาเชิงปฏิบัติ (practical study) ที่เป็นประสบการณ์ตรงให้เข้าถึงความหมายขององค์ธรรมแต่ละองค์ธรรมและแนวทางการเกิดขององค์ธรรมแต่ละองค์ธรรมว่าเกิดอย่างไรและดับอย่างไร

การศึกษาเชิงปริยัติ

ในการศึกษาปฏิจจนสมุปปาตไม่ว่าจะประเด็นใดประเด็นหนึ่ง สิ่งที่ต้องทำในเบื้องต้นคือ ศึกษาให้เข้าใจความหมายขององค์ธรรม ไวยากรณ์ และคำสำคัญ อย่างถูกต้องและครบถ้วนที่สุด รวมทั้งศึกษาภาพรวมของปฏิจจนสมุปปาตว่าต้องการอธิบายเรื่องอะไร ดังนี้

1. ความหมาย ไวยากรณ์ และคำสำคัญ

1.1 ความหมาย ตามรูปศัพท์ มาจาก ปฏิจจ(อาศัย) + สมุปปาต (การเกิดร่วมกัน) แปลว่า การเกิดร่วมกันโดยอาศัยกัน ในภาษาอังกฤษนิยมแปลว่า Dependent Origination มีบ้างที่ใช้ว่า Dependent Co-arising คำหลังนี้แม้จะแปลได้ตรงตัว แต่ความลึกซึ้งและความนิยมใช้สุ่คำแรกไม่ได้ เพราะให้ความรู้สึกของการเป็นต้นเหตุเกิดทุกซ์ได้มากกว่า

1.2 ไวยากรณ์ (synonym) ปฏิจจนสมุปปาตมีคำไวพจน์อยู่ด้วยกัน คือ อิทัปปัจจยตา¹ (ความมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย) ตถตา (ความเป็นเช่นนั้นเอง) อวิตถตา (ความไม่เป็นเช่นนั้นหามิได้) อนัญญตตา (ความไม่เป็นอย่างอื่น) ธัมมัญญิตตา (ความตั้งอยู่ตามธรรม) ธัมม नियมตา (ความแน่นอนแห่งธรรม) และ ปัจจยการ (อาการแห่งปัจจัย)

---

¹ ในคราวที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงความลึกซึ้งของปฏิจจนสมุปปาตทรงใช้คำว่า อิทัปปัจจยตาปฏิจจนสมุปปาโต. (ดู วินย. 4)

คำทั้งหมดนี้ต่างกันแต่เพียงพยัญชนะ (ตัวหนังสือ) แต่ความหมายโดยสรุปก็เหมือนกัน คือ มุ่งแสดงถึงการเกิดในลักษณะเป็นปัจจัยอิงอาศัยกันอย่างจริงแท้แน่นอนไม่แปรเปลี่ยน หรือ หากจะพูดให้ง่ายก็คือ การอิงอาศัยกันเกิด²

1.3 คำสำคัญ (key word)

คำสำคัญ ที่ถือเป็นกุญแจดอกแรกที่จะไขไปถึงเนื้อหาหลักของปฏิจจสมุปปาท มีอยู่ 12 คำ ได้แก่

1) อวิชชา (ignorance) คือ ความไม่รู้ ซึ่งมีลักษณะต่าง ๆ อาทิ ความไม่รู้วชาันธ์ 5 ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นเป็นทุกข์ กามทั้งหลายไม่เที่ยง และความไม่รู้จักความดีความชั่ว ตามความเป็นจริง

2) สังขาร (mental formations, mental activities) คือ เจตสิกที่ปรุงแต่งให้เกิดวิญญาณ เน้นที่ **เจตนา** (volition) คือ ความตั้งใจ ความจงใจ เช่น เจตนาในการทำดี (บุญญาภิสังขาร) เจตนาในการทำชั่ว (อบุญญาภิสังขาร) รย้งครอบคลุมไปถึงเจตนาในการทำสมาธิ (อาเนญชาภิสังขาร)

3) วิญญาณ (consciousness) คือ การรับรู้อารมณ์ (objects, สิ่งเร้า) ต่าง ๆ ได้แก่ การรับรู้ทางตา (จักขุวิญญาณ = การเห็น) การรับรู้ทางหู (โสตวิญญาณ = การได้ยิน) การรับรู้ทางจมูก (ฆานวิญญาณ = การได้กลิ่น) การรับรู้ทางลิ้น (ชีวหาวิญญาณ = การรู้รส) การรับรู้ทางกาย (กายวิญญาณ = การรู้เย็นร้อนอ่อนแข็ง) และการรับรู้ทางใจ (มโนวิญญาณ = ความนึกคิด)

4) นาม-รูป (mentality and materiality) แยกเป็น นาม คือ เจตสิก (mental formations) ฝายเป็นกลางที่ปรุงแต่งจิตทุกขณะให้รับรู้ เช่น การกระทบอารมณ์ (ผัสสะ) การรู้สึก เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเฉย ๆ (เวทนา) การกำหนดหมายจนจำได้ (สัญญา) ความจงใจหรือความตั้งใจ (เจตนา) ความมีอารมณ์เดียวหรือการรับรู้อารมณ์ทีละอย่าง (เอกัคคตา, ขณิกสมาธิที่เป็นมูลรากของสมาธิอื่น ๆ) สภาวะที่ทำให้นามอื่น ๆ ทำหน้าที่ร่วมกันในแต่ละขณะ (ชิวิตินทรีย์) และการเอาใจใส่สิ่งเร้าที่มากกระทบทำให้นามอื่น ๆ ตื่นตัว (มนสิการ) และ รูป คือ ปสาทรูปต่าง ๆ ซึ่งทำหน้าที่แปรความหมายตามการปรุงแต่งของนาม มี 5 คือ ประสาทตา ประสาทหู ประสาทจมูก ประสาทลิ้น และประสาทกาย

5) สฬายตนะ (six bases) คือ อายตนะ อันได้แก่ปสาทรูปที่แก่กล้า (mature) ถึงขั้นสามารถเป็นแดนหรือสนามให้เกิดการติดต่อกับสิ่งเร้าได้ มี 6 ได้แก่ แดนหรือสนามติดต่อ

---

² ดูเพิ่มเติมที่ บรรจบ บรรณรุจิ, ปฏิจจสมุปปาท, หน้า 6-9.

คือตา (จักขายตนะ = จักขุ + อายตนะ) แदनหรือสนามติดต่อกือหู (โสตายตนะ = โสต + อายตนะ) แदनหรือสนามติดต่อกือจุมก (ฆานายตนะ = ฆาน + อายตนะ) แदनหรือสนามติดต่อกือลิ้น (ชีวหายตนะ = ชิวหา + อายตนะ) แदनหรือสนามติดต่อกือกาย (กายายตนะ = กาย + อายตนะ) แदनหรือสนามติดต่อกือเกิดการนึกคิดคือใจ (มนายตนะ = มน + อายตนะ) ในที่นี้ เน้น **มนายตนะ หรือ มโนวิญญาณ**

6) ผัสสะ (contact) คือ การปรุ้งแต่งจิตให้กระทบติดต่อกับสิ่งเร้าที่มากกระทบ เน้นไปที่ มโนสัมผัส (การติดต่อกทางใจ)

7) เวทนา (feeling) คือ ความรู้สึกเป็นสุข (สุขเวทนา) เมื่อสัมผัสกับอารมณ์ที่น่าปรารถนา ความรู้สึกเป็นทุกข์ (ทุกข์เวทนา) เมื่อสัมผัสกับอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา และความรู้สึกเป็นกลาง (อุเบกขาเวทนา) เมื่อได้สัมผัสกับอารมณ์ที่ไม่ดึงดูดใจ

8) ตัณหา (craving) คือ ความอยาก มี 3 ได้แก่ ความอยากได้กาม (กามตัณหา) ความอยากให้กามที่ปรารถนาคงอยู่ (ภวตัณหา) ความอยากให้กามที่ไม่น่าปรารถนาพ้นไปเพื่อจะได้กามใหม่ที่น่าปรารถนามาแทนที่ (วิภวตัณหา, ความเบื่อของเก่าแล้วอยากได้ใหม่)

9) อุปาทาน (clinging) คือ ความยึดมั่น ได้แก่ ความยึดมั่นในขั้น 5 ว่าเป็น อัตตาทำหน้าที่เสวยกาม (อัตตวาหุอุปาทาน) ความยึดมั่นในกามว่าทำให้อัตตาเป็นสุข (กามอุปาทาน) ความยึดมั่นในความเห็นผิดว่าอัตตาจะได้เสวยกามเพื่อความสุข (ทิฏฐอุปาทาน) และความยึดมั่นในศีลพรตอันเป็นทางทำให้อัตตาได้กามตามที่ต้องการ (ศีลัพพตอุปาทาน)

10) ภพ (becoming) คือ ความมี ความเป็น หมายถึง ความเป็นกรรม (กัมมภพ = การกระทำที่มาจากกิเลสและยังต้องให้ผล) ในที่นี้คือ มโนกรรม หรือความนึกคิดที่เกิดต่อกจาก ที่ได้รับรู้ทางตาเป็นต้น และความเป็นผลของของกรรม (อุปปัตติภพหรือวิบาก) ที่กลั่นตัวเก็บไว้ใน ภวังคจิต(จิตใต้สำนึก)หลังกานึกคิดแล้วและพร้อมเกิดอีกทันทีที่มีสิ่งเร้ามากกระทบถึงภวังคจิต

11) ชาติ (birth) คือ การเกิดปรากฏของผลกรรมในขณะจิตแต่ละขณะซึ่งประกอบด้วยกิเลสอันเป็นปัจจัยให้เกิดภพ(กรรมภพ)ต่อไป รวมทั้งการเกิดมีชีวิตเป็นมนุษย์หรือสัตว์ในภพภูมิต่าง ๆ แต่ละภพภูมิ

12) ชรา (old age) คือ ความเสื่อมหรือความไม่คงอยู่ของขณะจิตแต่ละขณะที่มีผลกรรมเกิดปรากฏ รวมทั้งความแก่ของร่างกายหลังกานเกิดมีชีวิตในแต่ละภพภูมิ

มรณะ (death) คือ ความแตกดับของขณะจิตแต่ละขณะที่มีผลกรรมเกิดปรากฏและเสื่อม รวมทั้งความแตกดับของร่างกายหลังกานเกิดมีชีวิตในแต่ละภพภูมิ

โศก (sorrow) คือ ความเสียใจ

ปริเทวะ (lamentation) คือ การคร่ำครวญ พิไร รำพัน

ทุกข์ (pain) คือ ความทุกข์กาย, ความไม่สบายกาย

โทมนัส (grief) คือ ความทุกข์ใจ, ความไม่สบายใจ

อุปายาส (despair)³ คือ ความคับแค้นใจ⁴

2. ปฏิจจสมุปบาทอธิบายอะไรได้บ้าง

จากการศึกษาพระพุทธพจน์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ผู้เขียนสรุปได้ว่า ปฏิจจสมุปบาทอธิบายดังนี้

2.1 เกี่ยวกับในชีวิตประจำวัน ปฏิจจสมุปบาทอธิบายถึง 1) ทุกข์และเหตุเกิดทุกข์ที่เป็นกระบวนการ และ 2) อธิบายถึงการดับและวิธีการดับทั้งทุกข์และเหตุเกิดทุกข์

2.2 เกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิด ปฏิจจสมุปบาทอธิบายถึงปัจจัยที่ทำให้การเกิดสังสารวัฏคือ การเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ดำเนินไปอย่างไม่จบสิ้น ทั้งในอดีตชาติ ชาติปัจจุบัน และในอนาคตชาติ ซึ่งสรุปแล้วก็คือการเวียนว่ายตายเกิดของทุกข์และเหตุเกิดทุกข์นั่นเอง

3. ปฏิจจสมุปบาทมี 2 สาย

พระพุทธเจ้าทรงสรุปไว้แล้วว่า ปฏิจจสมุปบาทมี 2 สาย คือ สายเกิดทุกข์ (สมุทยวาร) กับ สายดับทุกข์ (นิโรธวาร) ดังนั้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับปฏิจจสมุปบาท 2 สายนี้ให้ได้อย่างชัดเจน ดังนี้

3.1 สายเกิดทุกข์ คือ คือ การอาศัยกันเกิดของ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส และตัวการสำคัญ คือ อวิชชา ซึ่งมี ตัณหา อุปาทาน เป็นตัวสนับสนุน และสุดท้ายทรงสรุปว่า ทุกข์ทั้งปวงเกิดได้ดังนี้ ซึ่งเท่ากับเป็นการบอกว่าไม่มีการเกิดของทุกข์นอกเหนือไปจากนี้

3.2 สายดับทุกข์ คือ คือ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ทำได้โดยดับที่เหตุคือ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ และพระพุทธเจ้าทรงสรุปว่า ทุกข์ทั้งปวงดับได้ดังนี้ ซึ่งเท่ากับเป็นการบอกว่าไม่มีการดับทุกข์นอกเหนือไปจากนี้

³ ผู้เขียนอยากจะใช้คำว่า stress (ความเครียด)

⁴ ข้อ 12 ทุกคำเป็นคำสำคัญในชุดเดียวกัน ซึ่งแสดงว่ามาจากเหตุปัจจัยเดียวกัน คือ ชาติ

การเริ่มต้นหาความจริง: ขั้นตอนก่อนมาเป็นปัจฉิมสัมปทา 2 สาย

การเกิดของเจ้าชายราหุล เป็นขั้นตอนหนึ่งของการค้นหาความจริงที่อยู่ในปัจฉิมสัมปทาดังกล่าวมานี้ ดังได้กล่าวมาแล้วว่าพระพุทธเจ้าหรือหากจะพูดให้ถูกต้องตอนนั้นก็คือเจ้าชายสิทธัตถะทรงสังเกตเห็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของพระองค์มาตั้งแต่ก่อนตรัสรู้ ซึ่งในขณะนั้นพระองค์ทรงอยู่ในสถานะเป็นพระโพธิสัตว์ คือ ผู้ซึ่งอยู่ใน “โพธิ” หมายถึง ผู้ปรารถนาโพธิ โพธิคืออะไร ? คือ ปัญญาที่แจ้งสรรพสิ่งตามความเป็นจริง คำนี้ชี้ให้เห็นว่า ปัญญาเป็นองค์ธรรมสำคัญในการตรัสรู้ (แต่มิได้หมายความว่า มีปัญญา อย่างเดียว ยังมีธรรมอื่นสนับสนุนอีก)

“โพธิ” มาจากรากศัพท์ว่า พุช (budh)⁵ มีความหมายว่า รู้ ตื่น เบิกบาน ในคัมภีร์ชั้นฎีกา มีการอธิบายความหมายทั้ง 3 นี้ให้สัมพันธ์กันว่า โพธิ คือ ปัญญาที่แจ้งสรรพสิ่งตามความเป็นจริงทำให้จิตตื่นจากกิเลส และเบิกบานเนื่องจากไม่มีกิเลสทำให้หม่นหมอง⁶ หลวงพ่อพุทธทาสให้ความสำคัญกับความหมายนี้มากถึงขั้นนำไปอธิบายขยายความว่า ความรู้แบบโพธินี้ประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา จึงทำให้ผู้เข้าถึงความรู้นี้เกิดความสะอาด ความสว่างและความสงบ ความสะอาดเกิดจากศีล ความสว่างเกิดจากปัญญาและความสงบเกิดจากสมาธิ และยังมีบางท่านให้ความหมายเพิ่มเติมจนเห็นภาพพจน์ว่า ปัญญาแบบโพธินี้เมื่อเกิดแล้วเบื้องต้นทำให้กิเลสลดและคุณธรรมเพิ่ม และในที่สุดคุณธรรมที่เพิ่มขึ้นนั้นก็ขยายเต็มเนื้อที่ของจิตจนไม่มีเหลือให้กิเลสได้อาศัยอยู่

เรื่องการเข้าถึงปัจฉิมสัมปทา เรื่องที่น่าถามก็คือ โพธิ (ปัญญาที่แจ้ง) ของพระโพธิสัตว์เกิดได้อย่างไร ? ในพระสูตรต่าง ๆ ในสังยุตตนิกายมีระบุ “ทางเกิดโพธิ” ของพระโพธิสัตว์ซึ่งนำไปสู่การตรัสรู้ว่า พระองค์ทอดพระเนตรเห็นคนแก่ คนเจ็บและคนตาย แล้วเห็นถึงความแก่ความเจ็บความตายเป็น ทุกข์คือสภาวะบีบคั้นใหญ่ เพราะทำให้ต้องพลัดพลาดจากสิ่งที่รัก เห็นแล้วพระองค์ก็ตั้งคำถามว่า ทำไมคนเรา (รวมทั้งสรรพสัตว์) ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ? ระหว่างที่ยังไม่ตาย ทำไมคนเราต้องมีโสกะ(เสียใจ) ปรีทเวระ (คร่ำครวญ) ทุกข์ (ความไม่สบายกาย) โทมนัส (ความไม่สบายใจ) อุปายาส (ความเครียด) ? สภาวะบีบคั้นเหล่านี้เกิดมาจากอะไร ?

⁵ เมื่อลงปัจจัยแล้ว (พุช + ต) สำเร็จรูปเป็น พุทฺธ แปลว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน.

⁶ อภิมมุตตวิภาวินี หน้า75-76.

ความหมายนี้น่าจะเป็นที่ยอมรับทั่วไปในวงวิชาการทั่วโลก ดังจะเห็นได้จากคำแปลภาษาอังกฤษของ คำว่า ‘พุทธ’ คือ The Enlightened One, The Awakened One.

สภาวะบีบคั้นทั้งหมดนี้พระองค์ทรงเรียกรวม ๆ ว่า “ทุกข์”⁷ และเป็นประเด็นที่พระองค์ทรงนำมาพิจารณาใคร่ครวญค้นหา จนกระทั่งทรงพบว่า ทุกข์ทั้งหมดนั้นมาจากการเกิด (ชาติ) เพราะเหตุใดหรือ ? เพราะว่ามี “การเกิด” นั้นเองจึงต้องมี แก่ เจ็บ ตาย จึงต้องมีโสกะ ปริทเวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ดังนั้นการเกิดจึงเป็นทุกข์ใหญ่เพราะคอยตามบีบคั้น ที่เห็นได้ชัดก็คือตามบีบคั้นให้เกิดมีชีวิตรูปร่างตัวตน แล้วยังตามบีบคั้นให้ตัวตนที่เกิดมาแล้วนั้นแก่ เจ็บ ตาย ในที่สุดพระองค์ก็ทรงนำทุกข์ทั้งหมดมาเป็นประเด็นพิจารณาใคร่ครวญเพื่อความรู้แจ้งต่อไป มีพระสูตรยืนยันเรื่องนี้ว่า พระโพธิสัตว์ลีลิตตระหงาพิจารณาใคร่ครวญชีวิตของพระองค์และคนอื่น รวมทั้งพิจารณาใคร่ครวญถึงกามคุณ 5 ที่พระองค์และคนอื่นเสพเสวยอยู่ และทรงเตือนพระองค์เองว่า เราเองทั้งที่ยังเกิดแก่เจ็บตาย ก็ยังพยายามดิ้นรนแสวงหาสิ่งที่ยังมีเกิดแก่เจ็บตาย และทรงเรียกสิ่งที่มีเกิดแก่เจ็บตายนี้ว่า “กาม”⁸

ผู้เขียนขอกล่าวถึงความหมาย 2 ประการของ “กาม” คือ ความอยากได้ กับ สิ่งที่ทำให้จิตอยากได้

ความหมายแรกหมายถึง กามที่เป็นกิเลส ทำหน้าที่ปรุงแต่งจิตให้อยากได้ เรียกว่า กิเลสกาม (แปลว่า กิเลส คือความอยากได้) ความหมายหลัง หมายถึง วัตถุหรือสิ่งเร้า (object) ที่ปลุกเร้าจิตให้อยากได้ คือ กามคุณ⁹ 5 อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สัมผัสผัสทางกาย) ทั้งภายใน(คือตัวเองแต่ละคน)และภายนอก(คือคนอื่น สิ่งอื่น สัตว์อื่น นอกจากตัวเอง)

แม้จะไม่มีหลักฐานชี้ชัดว่า ในช่วงนี้ พระโพธิสัตว์ลีลิตตระหงาจะทรงเกิดโพธิ์ขึ้นเข้าใจเกี่ยวกับความหมายประการแรกของ “กาม” แล้วหรือไม่ ? แต่ก็มีหลักฐานสนับสนุนว่าพระองค์ทรงเกิดโพธิ์ขึ้นเข้าพระทัยแล้วว่า วัตถุกามสัมพันธ์อยู่กับเกิด แก่ เจ็บ ตาย ตัวพระองค์เองก็เป็นวัตถุกามชิ้นหนึ่งที่ถูกกิเลสกามผลักดันให้แสวงหาวัตถุกามอื่น ๆ และทำให้ต้องพบกับความเสียใจ คร่ำครวญ ความเครียด อันเนื่องมาจากต้องพลัดจากวัตถุกามที่ปรารถนา ประสบกับวัตถุกามที่ไม่ปรารถนาและการไม่ได้วัตถุกามสมปรารถนา

การที่ทรงเกิดโพธิ์ขึ้นนี้แหละจึงทำให้ทรงเห็นการเกิดของพระราหูว่าเป็นที่มาของทุกข์ถึงขั้นทรงอุทานว่า “ราหูโล ซาโต พนฺธนํ ซาตํ – บ่วงเกิดแล้ว เครื่องผูกเกิดแล้ว” การเกิด

⁷ คำแปลของ ทุกข์ ในปฏิจจสมุปปาตที่เหมาะสมที่สุด คือ สภาวะบีบคั้น

⁸ ม.ม. (ไทย) 13 / 211/187.

⁹ กามคุณ แปลว่า เครื่องผูกมัด คือ กาม แต่มักมีการเข้าใจผิดว่า กามคุณ แปลว่า คุณของกาม

ของพระราหุลถือว่าเป็นการเกิดทั้งวัตถุกามและกิเลสกาม เพราะตัวท่านเองก็เป็นวัตถุกามซึ่งมีกิเลสกามผลักดันเช่นกัน และยังเป็นวัตถุกามที่ทำให้กิเลสกามของผู้ที่เกี่ยวข้องเกิดด้วย¹⁰

ปฏิจจนุปบาท ที่ผู้เขียนยกมากล่าวนั้น หากจะพูดถึงที่มาที่ตอบได้ว่า เกิดมาจาก โภธิหรือปัญญาของพระพุทธเจ้า 3 ระดับคือ

1. ระดับสุดมยปัญญา ได้แก่ ปัญญาในระดับสังเกตศึกษาปรากฏการณ์ในชีวิตประจำวันทั้งที่เกิดแก่ผู้อื่นและพระองค์เองแล้วจดจำพร้อมทั้งตั้งคำถามว่า ทำไม ? อย่างไร ?

2. ระดับจินตามยปัญญา ได้แก่ ปัญญาในระดับคิดวิเคราะห์หาคำตอบคำถามตามที่ตั้งไว้ (บางที่ขั้นนี้พระองค์อาจจะยังใช้ตักกะบ้าง)

3. ระดับภาวนามยปัญญา ได้แก่ ปัญญาในระดับโภธิที่เกิดจากการฝึกสมาธิและวิปัสสนา เป็นปัญญาขั้นรู้แจ้งละกิเลสได้และคลี่คลายความสงสัยลงไปตามลำดับ

ปัญญา 3 ระดับนี้ ปัญญา 2 ระดับแรกเป็นฐานให้เกิดปัญญาระดับสุดท้ายซึ่งมีสมาธิและวิปัสสนาเป็นฐาน และจัดได้ว่าเป็น “โภธิ” คือ ปัญญารู้แจ้ง ที่พ้นจากการกำหนดหมาย การตีความ และการคาดคะเนทั้งปวง

ปฏิจจนุปบาทในรูปของอริยสัจ และคำสอนรูปอื่น ๆ

หลังจากศึกษาปฏิจจนุปบาท ผู้เขียนพบว่าพระพุทธเจ้านำปฏิจจนุปบาทมากระจาย ในรูปคำสอนต่าง ๆ ดังนี้

1. กระจายเป็นอริยสัจ

พระพุทธเจ้าทรงรู้แจ้งความจริงด้วยการค้นหาตามรูปแบบของปฏิจจนุปบาท คือ เริ่มจากทุกข์แล้วสาวไปหาเหตุเกิดทุกข์ดังที่ได้แสดงมาแล้ว วิธีการนี้เหมาะที่ใช้ในการสืบสาวหาความจริง เนื่องจากเป็นไปตามขั้นตอนและพบการอิงอาศัยกันในลักษณะเป็นปัจจัยเกื้อกูลกัน และด้วยวิธีการนี้แหละ พระพุทธเจ้าจึงทรงแยกแยะได้ชัดเจนในเบื้องต้นว่า อะไรคือทุกข์ ? และอะไรคือเหตุเกิดทุกข์ ? แล้วจากนั้นจึงทรงศึกษาลงลึกถึงทุกข์และเหตุเกิดทุกข์ทั้งในด้าน

---

¹⁰ ตัวพระราหุลเป็นวัตถุกาม เนื่องจากเป็นบุคคลหรือสิ่งที่น่าปรารถนา ส่วนความรักความอยากได้รวมถึงความยินดีปรีดาของพระประยูรญาติเป็นกิเลสกาม แต่พระราหุลนอกจากเป็นวัตถุกามของพระประยูรญาติแล้ว ท่านเองก็ยังมีกิเลสกามจึงทำให้เกิด กามยังมีความคลอบคลุมไปถึงภพภูมิต่าง ๆ ที่สัตว์เกิดมาแล้วมีชีวิตสัมพันธ์อยู่กับการเสพกามคุณ 5 เรียกว่า กามภพ หรือ กามภูมิ แบ่งเป็น มนุษย์ภูมิ 1 อบายภูมิ 4 และสวรรค์ 6 ชั้น

สภาวะ(ลักษณะเฉพาะ) การเกิดและความเกี่ยวข้องกัน หลังจากนั้นทรงศึกษาลงลึกถึงการดับทุกข์และทางถึงความดับทุกข์ทั้งในด้านสภาวะการเกิดและความเกี่ยวข้องกันจนกระทั่งทรงพบว่าทุกข์และเหตุเกิดทุกข์ดับได้แน่ โดยทรงระบุว่าต้องดับอวิชชาไม่ให้เหลือ (อวิชชา อเสสวิราค นิโรธา) เนื่องจากอวิชชาสัมพันธ์อยู่กับตัณหาและอุปาทาน เมื่อดับอวิชชาก็เท่ากับดับตัณหาและอุปาทานด้วย และเมื่อดับอวิชชา ตัณหา อุปาทานได้ สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ และเวทนาก็ดับ ซึ่งหมายความว่า สังขาร ฯลฯ เวทนา ที่เป็นฝ่ายอกุศลดับไป ส่วนฝ่ายกุศลที่เหลืออยู่ก็ไม่เป็นปัจจัยให้เกิดกิเลสเนื่องจากตัวการคือ อวิชชา ตัณหา อุปาทานดับลงแล้ว เมื่อไม่มีกิเลสก็ไม่มีเหตุเกิดทุกข์และเมื่อไม่มีเหตุเกิดทุกข์ทุกข์ก็เกิดไม่ได้ แต่น่าสังเกตว่าในปัจจุสมุปบาทสายดับทุกข์พระพุทธเจ้าทรงแสดงเฉพาะการดับทุกข์ไม่ทรงระบุถึงทางดับทุกข์คืออริยมรรคไว้ หรืออาจจะเสนอไว้เป็นนัยในคำว่า “อเสสวิราค นิโรธา” (การดับอวิชชาโดยคลายความรักออกได้ไม่มีเหลือ) ก็ได้ แต่มาทรงเสนอวิธีการปฏิบัติตามอริยมรรค (วิธีที่ทำห่างไกลจากกิเลส วิธีที่ทำให้ละกิเลสได้) ไว้ชัดเจน เมื่อคราวที่ทรงจัดความรู้ันไว้ในรูปแบบของอริยสัจ 4 ดังปรากฏในฉัมมจักกัปปวัตตนสูตร ในที่นั้นทรงเรียกทางดับทุกข์ว่า “มัชฌิมา ปฏิปทา” คือ ทางสายกลางที่อยู่ระหว่างที่สุดโต่ง คือ การทรมานตนเองให้ลำบากกับการทำตนเองให้หมกมุ่นในกามสุข และทรงขยายความว่า คือ “อริยมรรคมีองค์ 8” หรือ ทางที่ทำให้ห่างไกลจากกิเลส 8 ประการ

ผู้เขียนสันนิษฐานว่า การที่ทรงนำขั้นตอนของปัจจุสมุปบาทมาจัดเสนอในรูปแบบของอริยสัจ 4 ก็เพราะทรงเห็นว่าหากจะทรงสอนตามสูตรปัจจุสมุปบาทตามที่ทรงแสดงไว้ก็จะทำให้เข้าใจยาก เพราะการไม่แยกให้ชัดเจนและการลงสู่รายละเอียดมากอาจทำให้ผู้ฟังสับสนได้ ในที่สุดก็ทรงเห็นว่ารูปแบบของอริยสัจ 4 ที่ทรงปรับมาจากปัจจุสมุปบาทนั้นเหมาะสมที่จะนำมาสอน เพราะทรงนำปัจจุสมุปบาท 2 สายมารวมกันแล้วกระจายแต่ละสายออกไปให้เห็นชัดเจนโดยยกผลเป็นตัวตั้งก่อนแล้วตามด้วยเหตุ ดังนี้

1. สายเกิดทุกข์ คือสายที่กล่าวถึงทุกข์กับเหตุเกิดทุกข์ พระพุทธเจ้าทรงเสนอทุกข์ก่อนแล้วตามด้วยเหตุเกิดทุกข์ นั่นก็คือ ทรงเสนอผลก่อนแล้วตามด้วยเหตุ เนื่องจากผลปรากฏชัดเป็นที่เข้าใจง่าย ทรงเรียกผลนั้นว่า ทุกข์ (สภาวะบีบคั้น) ประกอบด้วย ความเกิด ความแก่ ความตาย ความเสียใจ ความครวญ ฯลฯ ความเครียด จากนั้นจึงทรงเสนอเหตุเกิดทุกข์ตามมา เพื่อให้สืบสาวว่าทุกข์ต่าง ๆ นั้นมาจากเหตุอะไร แต่ในที่นี้ทรงเสนอเพียงตัวเดียว คือ ตัณหา เพราะว่าเป็นเหตุเกิดทุกข์ที่มีสภาวะหยาบกว่าอวิชชาและอุปาทานและแสดงอาการออกมาชัดเจนกว่า แต่ถึงอย่างไรก็ยังสัมพันธ์อยู่กับอวิชชาและอุปาทาน เนื่องจากกิเลส 3 ตัวนี้เกิดร่วมกันเสมอไม่เคยเกิดแยกกัน ต่างแต่ว่าบางขณะตัวใดตัวหนึ่งอาจนำและที่เหลือก็เกิดคล้อยตามหรือ

สนับสนุน เช่น อุपाทาน(ความยึดมั่น) ย่อมเกิดคล้ายตามตัณหา (ความรัก, ความอยากได้) จนมีการกล่าวว่า อุपाทานเป็นเงาของตัณหา ซึ่งสามารถพิสูจน์ได้ในชีวิตจริงว่า เมื่อรักมาก อยากได้มาก ก็ทำให้ยึดมั่นมาก และทำให้เกิดทุกข์มาก แต่ถ้ารักน้อย อยากได้น้อย ก็ทำให้ยึดมั่นน้อย และทำให้เกิดทุกข์น้อย ส่วนตัณหากับอวิชชานอกจากเกิดคล้ายตามกันก็ยังสามารถสนับสนุนกันให้เข้มแข็ง แต่เพราะตัณหาแสดงอาการได้ชัดเจนกว่าจึงทรงนำมาแสดงเพียงตัวเดียว แต่ก็ครอบคลุมทั้งอวิชชาและอุपाทานด้วย

2. สายดับทุกข์ คือสายที่กล่าวถึงการดับทุกข์กับทางหรือวิธีสู่การดับทุกข์ พระองค์ทรงเสนองการดับทุกข์ก่อนแล้วตามด้วยวิธีการดับทุกข์ ทรงเสนองการดับทุกข์ก็เพื่อให้เกิดความมั่นใจแก่ผู้ที่ทรงสอนว่าทุกข์นั้นดับได้แน่นอนแก้ไขได้แน่นอน และมีการดับอย่างเป็นขั้นตอน คือ ดับข่มไว้ด้วยการเข้าสมาธิไม่เปิดช่องให้ตัณหาเกิดขึ้นครอบงำจิต (วิกขัมภนนิโรธ) ดับด้วยการเข้าใจทั้งทุกข์และเหตุเกิดทุกข์ตามความเป็นจริงซึ่งทำให้ทุกข์บรรเทาลงหรือหายด้วยวิปัสสนา เป็นการดับชั่วคราว (ตทังคนิโรธ) และดับด้วยการละกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ได้อย่างเด็ดขาดตามกำลังของปัญญาที่เกิดขึ้น เป็นการดับได้เด็ดขาดในแต่ละขั้น (สมุจเฉทนิโรธ) การดับได้เด็ดขาดนั้นทำให้เกิดความสงบเย็นของจิตเนื่องจากละกิเลสที่เป็นเหตุของทุกข์ได้ (ปฏิปัสสัทธนิโรธ) และการดับกิเลสนั้นจะไม่เกิดการเปลี่ยนแปลง กิเลสไม่กลับมาเกิดอีก (นิสสรณนิโรธ)¹¹

การดับ 2 ขั้นตอนแรกเป็นโลกียะคือยังแปรเปลี่ยนได้ ส่วนการดับ 3 ขั้นตอนหลังเป็นโลกุตระคืออยู่เหนือความแปรเปลี่ยน แต่การดับทุกข์ทั้งหมดนั้นเกิดมิได้เพราะการปฏิบัติตามวิธีการดับทุกข์ ที่ทรงเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา หรือ มรรคมืองค์ 8 คือ สัมมาทิฏฐิ (ความถูกต้อง) สัมมาสัมกัมปะ (ความคิดถูกต้อง) สัมมาวาจา (การพูดถูกต้อง) สัมมากรรม (การมีพฤติกรรมทางกายที่ถูกต้อง) สัมมาอาชีวะ (การดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง) สัมมาวายามะ (การมีความเพียรอย่างถูกต้อง) สัมมาสติ (การมีสติอย่างถูกต้อง) สัมมาสมาธิ (การมีสมาธิอย่างถูกต้อง)

การใช้มรรคมืองค์ 8 เพื่อการดับทุกข์ ทำได้โดยเริ่มจาก สัมมาทิฏฐิ คือ ทำความเข้าใจทุกข์ที่เกิดขึ้นปีติขั้นให้ถูกต้องว่า เป็นทุกข์ประเภทใด เป็นสภาวะทุกข์ คือ ทุกข์ที่เกิดเองไม่มีใครทำให้ คือ เกิด แก่ ตาย หรือเป็นอากันตทุกข์ คือ ทุกข์ที่จรมาเป็นคราวเหมือนแขกมาเยี่ยม เช่น ความเสียใจ อันเกิดจากการพลัดพรากจากสิ่งที่รัก เป็นต้น ทุกข์ทั้งหมดนั้นเกิดมาจากอะไรสรุปแล้วก็คือ กาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สิ่งสัมผัสทางกาย) เป็นทุกข์

¹¹ ขุ.ปฎิ. (ไทย) 31/ 65/39.

ความรู้ความเข้าใจย่อมมีผลต่อความคิด เมื่อเข้าใจถูกต้องแล้วก็มีผลให้เกิดความคิด ถูกต้อง (สัมมาสังกัปปะ) คือ คิดออกจากกามแล้วทำให้เกิดความคิดที่ดีตามมา คือ คิดไม่โกรธ เมื่อไม่ได้กามหรือพลัดพรากจากกาม และความคิดแบบไม่ทำตัวเองหรือคนอื่นให้ลำบาก

ความเข้าใจย่อมมีอิทธิพลต่อการกระทำ คำพูดและการดำเนินชีวิต เมื่อคิดถูกย่อมทำให้พูดถูก (สัมมาวาจา) คือ พูดคำจริง พูดคำอ่อนโยน พูดให้เกิดความสามัคคี พูดมีหลักฐาน พูดถูกกาละ เทศะ มีพฤติกรรมทางกายที่ถูกต้อง (สัมมากัมมันตะ) คือ มีพฤติกรรมทางกายอ่อนโยน มีพฤติกรรมทางกายเกื้อกูลช่วยเหลือคนอื่น และมีการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง (สัมมาอาชีวะ) คือ ดำเนินชีวิตแบบไม่ผิดกฎหมายไม่ผิดศีลธรรม

กลับไปสู่สัมมาทิฐิ (ความเข้าใจถูกต้อง) และสัมมาสังกัปปะ (ความคิดถูกต้อง) ย่อมมีผลถึงการแสวงหาทางพ้นทุกข์อย่างแท้จริง คือ การเจริญสัมมาสติ (ความมีสติถูกต้อง) ด้วยการปฏิบัติตามสติปัฏฐาน โดยมีความเพียร(ความกล้าแห่งจิต)ถูกต้อง (สัมมาวายามะ) คือ กล้าระวังไม่ทำบาป กล้าละความชั่ว กล้าทำความดีให้เกิดขึ้น กล้ารักษาความดีที่ทำให้เกิดมีได้ แล้วให้คงอยู่ เป็นฐานสนับสนุน เพื่อให้เกิดสัมมาสมาธิ (ความมีสมาธิถูกต้อง) คือ การได้ความสงบของจิตถึงขั้นบรรลุลุณาม แล้วสัมมาสมาธินั้นก็กลับไปหนุนสัมมาสติ สัมมาทิฐิ และมรรคอื่นให้เข้มแข็ง เพื่อให้ทำหน้าที่ดับทุกข์และเหตุเกิดทุกข์

พระพุทธเจ้าทรงเรียกแนวคำสอนนี้ว่า อริยสัจ 4 ซึ่งมีความหมายว่า 1. ความจริงอันประเสริฐ 4 ประการ (ประเสริฐ คือ จริงแท้ ไม่ผันแปร ไม่เป็นอย่างอื่น) 2. ความจริงที่รู้แล้วทำให้ห่างไกลจากกิเลสหรือทำให้ละกิเลส

ในการกระจายปัจจัยสมุปบาทเป็นอริยสัจ 4 สามารถทำให้เข้าใจด้วยตารางดังนี้

	เกิดทุกข์		ดับทุกข์
ทุกข์ ←	สมุทัย ←	นิโรธ ←	← มรรค
ชาติ → ชรา + มรณะ ↓ โสกะ ปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส	อวิชชา สังขาร วิญญาน นามรูป สภาพตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา (ภวตัณหา วิภวตัณหา กามตัณหา) อุปาทาน ภพ	ดับขันธ์ไว้ ดับชั่วคราว ดับเด็ดขาด ฯลฯ	- ความเข้าใจถูกต้อง (สัมมาทิฐิ) ความคิดถูกต้อง (สัมมาสังกัปปะ) V -พูดถูกต้อง(สัมมาวาจา) + ทำถูกต้อง (สัมมากัมมันตะ) ดำเนินชีวิตถูกต้อง

ทุกข์ ←	สมุทัย ←	นิโรธ ←	← มรรค
			(สัมมาอาชีวะ) -เพียรถูกต้อง (สัมมาวายามะ) +สติถูกต้อง (สัมมาสติ) + สมาธิถูกต้อง (สัมมาสมาธิ)

การปรับขั้นตอนของปฏิจจสมุปบาทมาใช้ในการแก้ไข้ปัญหา

ในการแก้ไข้ปัญหา มีปัญหาอยู่ 2 ชนิด คือ ปัญหาส่วนตัว กับ ปัญหาส่วนรวม ผู้เขียนขอเสนอแนวทางการแก้ไข้ ดังนี้

1. แก้ไข้ปัญหาส่วนตัว เดล คาร์เนกี ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อเกิดปัญหา ให้นั่งตัวตรงแล้ว นำปากกาทักกับกระดาษมาวางไว้บนโต๊ะ แล้วเขียนปัญหาต่าง ๆ ลงไป จากนั้นให้พิจารณาว่าปัญหาไหนเป็นปัญหาหลักเป็นปัญหารอง แล้วใคร่ครวญหาทางแก้ไข้ว่าจะแก้ไข้ปัญหาไหนก่อน ? จะแก้ไข้อย่างไร ? เมื่อตัดตัดสินใจได้แล้วให้ลงมือแก้ไข้ทันที

วิธีการของเดล คาร์เนกี ต้องการให้รู้จักปัญหาดีกว่าคืออะไรบ้าง อะไรคือปัญหาหลัก อะไรคือปัญหารอง และจะแก้ไข้ปัญหาไหนก่อน เพราะบางกรณีแก้ไข้ปัญหาหลักได้แล้วก็แก้ไข้ปัญหารองได้ บางกรณีต้องแก้ไข้ปัญหารองก่อนแล้วจึงสามารถแก้ไข้ปัญหาหลักได้ แต่บางกรณีก็สามารถแก้ไข้ได้พร้อม ๆ กัน การลงมือปฏิบัติเป็นเรื่องสำคัญเพราะเป็นการนำวิธีการแก้ไข้ไปใช้จริง

แนวทางของเดล คาร์เนกี สอดคล้องกับหลักการของปฏิจจสมุปบาทและอริยสัจ 4 ซึ่งสามารถวิเคราะห์ได้ว่า

1. ยกทุกข์(ปัญหา)เป็นตัวตั้งแล้วทำความเข้าใจทุกข์ให้ชัดเจนว่า คืออะไร ? บิบบคั้นอย่างไร ? เป็นสภาวะทุกข์ (ทุกข์ที่เกิดเองตามเหตุปัจจัย) ซึ่งคนไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้ เช่น ความแก่ ความเจ็บ ความตาย หรือเป็นอาคันตุกทุกข์ (ทุกข์ที่จรมาเหมือนแขกมาเยี่ยม) เช่น ความเสียใจ อันเนื่องมาจากการพลัดพรากจากสิ่งรัก การประสพกับสิ่งไม่เป็นที่รัก การปรารถนาแล้วไม่ได้สมปรารถนา ซึ่งมาเยี่ยมเราเป็นครั้งคราวตามเงื่อนไขที่เราสร้าง

2. พิจารณาเหตุเกิดทุกข์ให้ชัดเจนว่า คืออะไร ? ส่วนมากก็คือ ความรักและความคาดหวังที่ปรุงแต่งจิตให้ไปกำหนดสิ่งต่าง ๆ ว่า สิ่งนี้เป็นที่รัก สิ่งนี้ไม่เป็นที่รัก ความรักความคาดหวังซึ่งเรียกว่า “ตัณหา” นี้เองได้ทำหน้าที่สำคัญให้เกิดทุกข์ขึ้น

3. หาทางแก้ไขทุกข์และลงมือทำให้สอดคล้องกับทุกข์ ด้วยการตั้งสติสร้างความเข้าใจให้ถูกต้องก่อนว่า การยอมให้ตัณหาเข้าไปกำหนดสร้างสิ่งเป็นที่รักไม่เป็นที่รักขึ้นไม่ถูกต้อง เพราะเป็นการสร้างเงื่อนไขให้ทุกข์เกิด ดังนั้นต้องบรรเทา จากนั้นเพิ่มพูนความรู้ถูกต้องให้มามีอิทธิพลต่อความคิดถูกต้องคือคิดละวางปล่อยวางตัณหา จากนั้นแสดงความคิดถูกต้องด้วยการพูด ทำ และดำเนินชีวิตแบบไม่ให้ตัณหามีอิทธิพลเหนือจิตใจ สุดท้ายหาทางสร้างความรู้ตัว (สัมมาสติ) และความสงบเย็นเข้มแข็งของจิต (สัมมาสมาธิ) ไปหนุนความเข้าใจถูกต้องและความคิดถูกต้องให้ดำเนินต่อไปเพื่อจะได้ควบคุมการพูด การกระทำและการดำเนินชีวิตให้ห่างไกลจากอิทธิพลของตัณหา

2. แก้ไขปัญหาส่วนรวม พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความสามัคคีของหมู่เป็นทางให้เกิดสุข หมายความว่า การอยู่รวมกันเป็นหมู่คณะที่มีความเสมอกันทั้งในด้านธรรมชาติและพฤติกรรม ย่อมทำให้เกิดสุข ทุกข์หรือปัญหาสำคัญของ การอยู่รวมกันคือความแตกต่างทั้งด้านความเห็น และพฤติกรรม หากไม่สามารถควบคุมหรือปรับความแตกต่างนี้ให้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีได้ก็ย่อมเกิดปัญหาตามมาคือ ความขัดแย้ง ซึ่งเริ่มจากความขัดแย้งระหว่างตัวบุคคลและอาจลุกลามไปจนกลายเป็นความขัดแย้งกันของหมู่คณะ พระพุทธเจ้าตรัสถึงความขัดแย้งที่ควบคุมไม่ได้ว่า สามารถขยายตัวไปเป็นการทะเลาะวิวาทต่อทอทุบตีและฉวยอาวุธเข้าประหัตประหารกันจนเกิดการบาดเจ็บล้มตาย สังคมมนุษย์ผ่านประสบการณ์นี้มาแล้วครั้งแล้วครั้งเล่า ไม่เว้นแม้กระทั่งสังคมไทยเรา

ผู้เขียนเชื่อว่ามนุษย์สามารถหาทางยุติความขัดแย้งได้ หากเริ่มต้นจากสติรู้ทันความคิด (สัมมาสติ) มีความสงบนิ่งไม่หวั่นไหว (สัมมาสมาธิ) และใช้ปัญญาใคร่ครวญปัญหาและหาสาเหตุปัญหาร่วมกัน (สัมมาวิญญู) จากนั้นปรับความคิดในเชิงบวกต่อกัน (สัมมาสังกัปปะ) แล้วเจรจาพูดคุยกันอย่างยอมรับความจริง (สัมมาวาจา) ไม่พูดตีเข้าตัวแล้วโยนข้อให้คนอื่นไม่ยุแหย่ให้เกิดความแตกแยก และมีพฤติกรรมทางกายที่สอดคล้องกับคำพูด (สัมมากัมมันตะ) แต่ในหลายสถานการณ์ไม่เป็นเช่นนั้น เพราะผู้เข้าร่วมในการแก้ปัญหา มักขาดสติ (มิจฉาสติ) จึงทำให้รู้ไม่ทันปล่อยให้ความรัก (รักตัวเองและพวกของตัวเอง) และความเกลียด (เกลียดคนอื่นและฝ่ายอื่น) ชักจูงความคิดให้พุ่งชน (มิจฉาสมาธิ) ดังนั้นจึงไม่สามารถเจรจาพูดคุยกันดี ๆ ได้มีแต่พูดใส่ร้ายเสียสติ (มิจฉาวาจา) และมีพฤติกรรมยั่วยุทำร้ายต่อกัน (มิจฉากัมมันตะ) ทำให้ความโกรธความเกลียด

ซึ่งระหว่างกันเพิ่มมากขึ้น จนกระทั่งเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินชีวิตทำให้ชีวิตผิดพลาด (มิจฉาอาชีวะ) เมื่อเป็นอย่างนี้การแก้ปัญหาภาพรวมจึงทำไม่สำเร็จ

บทสรุป

ปฏิจจนุสุมปาต คือ กระบวนการที่นำไปสู่การตรัสรู้ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงค้นพบด้วยตัวพระองค์เองแล้วนำออกสอนชาวโลก โดยทรงปรับให้เป็นรูปแบบของอริยสัจ 4 เพื่อความเข้าใจง่าย ซึ่งจะเห็นว่าพระองค์ทรงแบ่งอริยสัจ 4 ออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายเกิดทุกข์ที่ต้องกำหนดรู้หรือต้องรู้ให้ตลอด กับ ฝ่ายดับทุกข์ที่ต้องทำให้แจ้งประจักษ์ ทำให้ผู้ฟังเห็นภาพว่า ทุกข์มาจากเหตุ และทุกข์นั้นดับได้ด้วยวิธีการดับที่ต้องเริ่มต้นด้วยสติและปัญญา พระพุทธเจ้าทรงสอนหลักการนี้หลักการเดียวตลอดพระชนมชีพ แต่ทรงใช้วิธีการสอนหลากหลาย

ปัจจุบัน หลักการนี้ยังใหม่อยู่เสมอ เราสามารถนำความรู้เรื่องปฏิจจนุสุมปาตมาใช้แก้ปัญหา และพัฒนาได้ ทั้งระดับชีวิตส่วนตัว ระดับสังคม ระดับองค์กรและระดับโลก แต่ความสำคัญอยู่ที่ว่าเรามีความรู้เรื่องนี้ดีระดับไหน ความรู้ที่ดีระดับดีก็คือสามารถนำมาปรับใช้ได้ให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหา

เมื่อคุณการค้นพบปฏิจจนุสุมปาตของพระพุทธเจ้าแล้วจะเห็นว่า พระองค์ทรงใช้ปรากฏการณ์รอบตัวเป็นแหล่งความรู้ โดยทรงเริ่มมองจากข้างนอกเข้ามาหาตัวพระองค์เอง จนกระทั่งทรงมั่นพระทัยว่าตัวพระองค์เองกับคนอื่นประสบปัญหาอย่างเดียวกัน แล้วจากนั้นก็ทรงค้นหาจากตัวพระองค์เองไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งทรงพบความจริงไปที่ละขั้น ๆ ว่า เหตุแห่งปัญหาคืออะไร ? อะไรคือเหตุหลัก ? อะไรคือเหตุรอง ? พระองค์จะแก้เหตุไหนก่อน ? และจะแก้ด้วยวิธีอย่างไร ?

สิ่งที่น่าสังเกตในการศึกษาเกี่ยวกับวิธีการค้นพบปฏิจจนุสุมปาตที่ทรงทำซึ่งผู้เขียนอยากฝากไว้ คือ การตั้งคำถาม ว่าอะไร ? อย่างไร ? ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญในการเข้าถึงปัญหา และการแก้ปัญหา

ผู้เขียนมีทรรศนะส่วนตัวว่า แม้ปัจจุบัน เราจะได้ศึกษาปฏิจจนุสุมปาตในรูปแบบสมบูรณที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบแล้ว แต่เราก็กังเริดไม่กระจ่างแจ้งเพราะยังเข้าไม่ถึง ดังนั้น เพื่อให้เข้าถึงได้บ้าง เราจึงยังคงต้องคิดตั้งปัญหาถามเกี่ยวกับปรากฏการณ์ชีวิตที่เกิดขึ้นรอบตัวเราและในตัวเราเช่นเดียวกัน แต่อย่าลืมค้นหาคำตอบที่ถูกต้องด้วยเล่า

เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2500.**

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2506.

พระธรรมปิฎก. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 10.

กรุงเทพมหานคร: บริษัท สี่อตะวัน จำกัด, 2545.

บรรจบ บรรณรุจิ. **ปฏิจจสมุปบาท**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2549.